

KA-PARTIKKELIN KÄYTTÖ KUHMON MURTEESSA

Suomen kielen
kandidaatintutkielma
Oulun yliopisto
15.1.2016

Jali-Santeri Moilanen

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimusaihe ja -kysymykset	1
1.2. Aineisto	2
2. TEORIA JA METODI	4
2.1. Tutkimus osana dialektologiaa	4
2.2. Keskustelunanalyysin keskeiset käsitteet ja metodi	5
3. ANALYYSI	7
3.1. <i>ka</i> eri merkitysyhteyksissä	7
3.1.1. Selittävien lauseiden avauskenttä	7
3.1.2. Ihmettelevät lauseet	10
3.1.3. Käskyt ja kehotukset	12
3.1.4. Myöntymisen osoitukset	12
3.2. Keskustelun rakenteeseen liittyvät funktiot	14
3.2.1. Palaaminen aiempaan puheenaiheeseen	15
3.2.2. Näkökulmanvaihdoksen funktio	16
3.2.3. Kerronnan jäsentäminen	18
3.2.4. Puheensuunnittelu ja epäröinti	19
3.2.5. Dialogipartikkelina käyttäminen	20
4. YHTEENVETO	22
5. PÄÄTÄNTÖ	24
LÄHTEET JA LYHENTEET	26

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimusaihe ja -kysymykset

Kandidaatintutkielmassani tutkin *ka*-partikkelin funktioita ja merkityksiä Kuhmon murteessa, joka kuuluu Kainuun murteisiin. Tutkimukseni on murteen tutkimusta, mutta ilmiön tutkimiseen käytän keskustelunanalyysia. Tutkimuksessani vertaan aineistossani esiintyvien *ka*-partikkeleiden merkityksiä aiheesta aiemmin kirjoitettuun tietoon, erityisesti *Suomen murteiden sanakirjan* (SMS) sana-artikkeliin. Tutkimuskysymykseni ovat:

1. kattaako SMS:n sana-artikkeli kaikki *ka*-partikkelin merkitykset
2. missä vuoron skemaattisissa osissa *ka* esiintyy
3. minkälaisia funktioita *ka*-partikkelilla on kussakin vuoron osassa
4. minkälaisissa merkitysyhteyksissä *ka* esiintyy.

ka määritellään *Suomen murteiden sanakirjassa* (1997 s.v. *ka*) interjektiksi, joka on merkitykseltään sanamuotojen *katso*, *kas*, *kappas* ja *katsos* kaltainen. Sana-artikkelin (SMS 1997 s.v. *ka*) mukaan *ka* esiintyy seuraavissa yhteyksissä:

1. jotakin (yllättävää) havaittaessa, hämmästeltäessä, ihmeteltäessä tai päiviteltäessä
2. kiinnittämässä huomiota selityksen, toteamuksen tms. alussa
3. aloittamassa käskyä, kieltoa, uhkausta, kehotusta tms.

Lisäksi *ka niin* -sanaliittoa käytetään SMS:n (1997 s.v. *ka*) mukaan substantiivina merkityksessä 'sellainen, joka sanoo *ka niin*', esimerkiksi ”*Ka tuo kanniin se astel tännek!*”. Puheen matkimisesta syntynyt substantiivi merkitsee sitä, että *ka niin* on lausahduksena kielenkäyttäjille tuttu ja erottuva piirre. *ka* on kuvattu myös *Karjalan kielen verkkosanakirjassa* (2009 s.v. *ka(h)*) partikkelina sekä Christfried Gananderin *Nytt finskt lexiconissa* (1997 s.v. *ka*) karjalaisten käyttämänä interjektiona, mutta karjalassa käytetyn *ka*-partikkelin merkitys poikkeaa osittain SMS:ssa kuvatusta merkityksestä.

Alpo Räisäsen (2001: 340) mukaan *ka*-partikkelilla on aloitustehtävä. Hän kuvaa erilaisia puheessa esiintyviä partikkeleita, kuten *no*, *ka*, *nin* ja *tuota*, merkityksettömiksi sanoiksi, joilla on puhetta jaksottava ja jäsentävä tehtävä. Tällaiset sanat antavat puhu-

jalle myös miettimisaikaa. (Räisänen 2001: 340.) Erityisesti tällaisia sanoja esiintyy ”vuorosanojen ja lauseiden alussa, lauseiden rajalla ja joskus keskellä lausettakin” (Räisänen 1993: 299). Hän korostaa *ka*-partikkelin funktiota aloitusmerkkinä myös *Suomusalmen murrekirjassa* (1986: 16). *Ison suomen kieliopin* verkkoversion eli VISK:n (2008 § 792) mukaan *ka* onkin lausumapartikkeli, eli se esiintyy lausuman alussa.

1.2. Aineisto

Tutkimuksessani käytän aineistona Alpo Räisänen *Kuhmon murrekirjaa* (1993). Kirjassa on litteroituna noin 13 tuntia Räisänen vuosina 1961 ja 1966 nauhoittamaa Kuhmon vanhaa murretta. Kirjaan kootut murrenäytteet on tallennettu 20 murteenoppaalta, jotka ovat vuosina 1878–1895 syntyneitä vanhuksia eri puolilta Kuhmoa. (Räisänen 1993: 12.) Murteenoppaista 8 on naisia ja 12 miehiä (ks. Räisänen 1993: 5–11). Litteraateissa murrepuhetta on yksinkertaistettu foneettisesti ja lisäksi toistoa on poistettu, mutta kaikki sisältöön vaikuttavat sanat on jätetty paikoilleen (Räisänen 1993: 13). Tutkimani *ka*-partikkelit ovat siis tekstissä edelleen paikoillaan. Aineistooni olen poiminut kaikki kirjasta löytämäni *ka*-tapaukset, joita on 205 kappaletta.

Merkitsen aineistoesimerkkejäni samalla tarkkuudella kuin Räisänen alkuperäisessä aineistossa. Olen merkinnyt Räisänen vuorot rivinalkuisella *R*:llä ja haastateltavan vuorot *H*:lla. Jos katkelmassa on kaksi haastateltavaa, käytän merkintöjä *H1* ja *H2*. Räisänen (1993: 13) mukaan pilkkua ja pistettä ei ole käytetty aineistossa kirjakielen tavoin, vaan piste merkitsee lausuman lopetusta ja pilkku välitaukoa. Jokaista välitaukoa ei kuitenkaan ole merkitty, ja vauhdikkaan kerronnan aikana pisteitä ja pilkkuja on käytetty myös jäsentämään tekstiä. Sulkeissa oleva huutomerkki merkitsee yllättävää muotoa. Kolme pistettä (...) merkitsee joko sitä, että lause jää kesken tai rakenteellisesti toisiinsa sopimattomat ilmaukset yhdistyvät samaan ilmaukseen. (Räisänen 1993: 13–14.) Aineistossa esiintyvät kaarisulkeen sisällä olevat huomiot ovat Räisänen kirjoittamia. Omat lisäykseni olen merkinnyt hakasulkeilla. Jokaisen esimerkin jäljessä on kaarisulkeissa sivunumero, jolta kyseinen esimerkki *Kuhmon murrekirjasta* löytyy.

Aineistoni yhteydessä on syytä pohtia murrehaastattelujen luonnetta tekstilajina. Heritagén (1996: 230–231) mukaan keskustelunanalyysia sovelletaan nimittäin aitoihin vuorovaikutustilanteisiin. Karhun (1995: 93) mukaan monet haastattelun vuorovaikutusta tutkineet ovat sitä mieltä, että haastattelija dominoi tilannetta. Kuitenkin esimerkiksi Pajusen ja Palomäen (1984: 12) mukaan murrehaastattelun kaltainen tilanne etenee pitkälti haastateltavan ehdoilla: haastattelun tyyli ja lopputulos riippuvat hänen puhe- taidoistaan ja mielialastaan. Näillä perusteilla voidaan sanoa, että haastateltavalla on murrehaastatteluissa oma roolinsa. Kuirin (1984: 53–54) mukaan haastateltava saa toimia keskustelussa asiantuntijana, jolta kysellään asioita. Hän myös nimeää kaksi piirrettä, jotka erottavat tuttavallista keskustelua ja haastattelua: teema on ennalta päätetty ja osanottajat ovat eriarvoisessa asemassa. Samalla hän korostaa haastattelujen virallista luonnetta verrattuna arkikeskusteluun. (Kuiiri 1984: 57.)

Murrehaastattelu ei siis ole tuttavallista, mutta se on silti keskustelua. Siihen voidaan siten soveltaa keskustelunanalyysin menetelmiä siinä missä muihinkin keskustelunlajeihin. On myös hyvä muistaa, että keskustelunanalyysin menetelmillä tutkitaan muitakin kuin arkikeskusteluja: Suomessa on esimerkiksi tutkittu lääkärin vastaanottoa keskustelutilanteena (ks. esim. Raevaara ja Sorjonen 2001). Tällaiset keskustelutilanteet, joihin myös haastattelu kuuluu, ovat institutionaalisia keskusteluja (Peräkylä 1997: 179). Varsinkin dialogipartikkelien tutkimuksen yhteydessä keskustelunanalyysi on myös luonteva metodi. Esimerkiksi Sorjosen (1999: 172) mukaan dialogipartikkelien tutkimuksen käännekohta oli se, kun niihin alettiin soveltamaan keskustelunanalyysia. Koska *ka*-partikkelilla on varsinkin yhdessä *niin*-partikkelin kanssa dialogipartikkelimaista käyttöä, on sitä luontevaa tutkia samoilla menetelmillä.

2. TEORIA JA METODI

2.1. Tutkimus osana dialektologiaa

Aluemurteiden äännehistoriat ovat olleet vahva osa-alue fennistisessä dialektologiassa alusta asti. Tällaisissa dialektologisissa tutkimuksissa on kuvattu tietyn alueen äännejärjestelmä ja verrattu sitä myöhäiskantasuomeen. (Palander 2000: 436.) Fennistiikassa on kuitenkin tehty murteiden syntaksin tutkimusta Palanderin (2000: 436) mukaan jo 1800-luvun lopulla eli murteita on tutkittu muutenkin kuin äänneopillisesti (ks. myös Karttunen & Rouhikoski 2010: 426). Kiinnostus puhekielen syntaksia kohtaan on noussut 1990-luvulla, ja murteiden syntaksin tutkimuksesta on järjestetty tutkimushanke *Aluemurteiden näkökulma suomen syntaksiin* vuosina 2008–2011 (Karttunen & Rouhikoski 2010: 426–427). Tämän tutkimushankkeen alla on tehty myös partikkelien tutkimusta: Katja Soikkeli on tutkinut pro gradu -tutkielmassaan *hän*-sanana partikkelistunutta käyttöä kaakkoismurteissa (ks. lisää Soikkeli 2013). Partikkelien tutkimuksesta suomen murteissa on julkaistu myös muutamia muita pro gradu -tutkielmia (esim. Määttä 1995; Varis 1986).

Suomalaisessa murteentutkimuksessa on siis perinteisesti keskitytty aluemurteiden äännejärjestelmien kuvaamiseen. 1970-luvulta eteenpäin perinteisen murteentutkimuksen rinnalle on noussut kielen variaation sosiolingvistinen tutkimus, jossa tutkitaan kielen vaihtelun ja yhteiskunnan rakenteiden välisiä suhteita (Mustanoja 2011: 55). Sekä Mielikäinen (1982: 279) että Kurki (2005: 14) kuitenkin huomauttavat, ettei Suomessa sosiolingvistiikan ja dialektologian välinen ero ole ollut niin selkeä kuin monissa muissa maissa. Oma tutkimukseni on kuitenkin dialektologista, koska rajaan aineistoni maantieteellisin perustein.

2.2. Keskustelunanalyysin keskeiset käsitteet ja metodi

Tutkimuksessani sovellan *ka*-partikkelin tutkimiseen tietyn osin keskustelunanalyysia. Sen olennaisin ajatus on se, että keskustelu on järjestäytynyttä ja jäsentynyttä toimintaa (Hakulinen 1997a: 13). Keskustelunanalyysissa lähdetään siitä ajatuksesta, ettei muodon ja merkityksen suhde ole yhden suhde yhteen, vaan merkitys syntyy vastaanottajan tulkitsessa ilmaisua sen kontekstia vasten. Tämän ajatuksen mukaan kaikki kielen ilmaukset ovat indeksaalisia: ne vaativat kontekstin tulkintaa oman symbolisen merkityksensä lisäksi. Keskustelunanalyysissa lausuma on teko: sen avulla kielenkäyttäjät voivat luoda oman roolinsa keskustelussa. Keskustelunanalyysin avulla selvitetään siis, mitä puheenvuoroilla tehdään: miten esimerkiksi kerrotaan vastaanotetun asian olevan uutta. (Hakulinen 1997a: 14–15.)

Keskustelunanalyysissa korostetaan sitä, ettei sanottavaa ja sanomisen tapaa voida erottaa toisistaan. Siksi keskustelulitteraatteihin merkitään myös ei-kielellisiä aineksia, kuten naurahduksia, yskimisiä ja taukoja. (Hakulinen 1997a: 17.) Tutkimuksessani en kuitenkaan käsittele näitä asioita vaan keskityn analysoimaan aineistoni *ka*-partikkeleita eräiden keskustelunanalyysin käsitteiden kautta. Erityisen tärkeä käsite on **vuoro**, joka on keskustelussa puhujanvaihdoksen erottama osa. Vuoro voi koostua yhdestä tai useammasta sanasta. (VISK 2008: Määritelmät s.v. *vuoro*.) Käytän vuorojen analysoinnissa apuna **kolmiosaista skemaattista rakennetta**: avaus, vuoron ydin ja lopetus (VISK 2008 § 1008).

Vuoro koostuu vähintään yhdestä **lausumasta**, joka voidaan erottaa puheesta toiminnallisista tai prosodisista perusteista. Lausumalla on aina jokin puhetoiminto. (VISK 2008: Määritelmät s.v. *lausuma*.) **Puhetoimintoja** ovat esimerkiksi kysyminen, kehoittaminen ja tervehtiminen (VISK 2008: Määritelmät s.v. *puhetoiminto*).

Murrehaastattelujen tarkasteltaessa keskeinen käsite on keskustelunanalyysin ajatus keskustelun sekventiaalisuudesta. **Sekventiaalisuus** tarkoittaa, että jokainen puheenvuoro muodostuu siten, että se vastaa edellisen vuoron luomiin odotuksiin (Raevaara 1997: 75). Murrehaastatteluissa esiintyy erityisesti kysymyksen ja vastauksen muodostamia

pareja, joissa haastattelija kysyy jotain, johon haastateltavan on tarkoitus vastata (ks. haastateltavan asiantuntijarooli Kuiri 1984: 53–54). Kysymys–vastaus-pari on eräs esimerkki konventionaalistuneista pareista, **vieruspareista**. Vierusparilla tarkoitetaan sellaisia kahden vuoron kokonaisuuksia, jotka ovat vahvasti kytköksissä toisiinsa ja joiden kytkös on konventionaalinen (Raevaara 1997: 75). Vieruspari muodostuu etu- ja jälkijäsenestä, ja etujäsen luo jonkinlaisen odotuksen tietynlaisesta jälkijäsenestä (VISK 2008 § 1197).

Jälkijäsenen muotoon liittyy odotuksenmukaisuuden käsite: se voi olla joko odotuksenmukainen eli **preferoitu** tai odotuksenvastainen eli **preferoimaton** (VISK 2008 § 1198). Esimerkiksi kysymysvuoro muodostaa odotuksen siitä, että seuraava vuoro vastaa kysymykseen (Raevaara 1997: 79). Kysymyksen preferoitu jälkijäsen on siis vastaus. Jälkijäsen määräytyy **preferenssijäsennyksen** mukaan (Tainio 1997: 94; ks. myös VISK 2008: Määritelmät s.v. *preferenssijärjestys*). Preferoitu jälkijäsen tulee siis preferenssijäsennyksessä ennen preferoimatonta.

Tutkimuksessani käytän kolmea erilaista partikkeleihin liittyvää termiä: dialogipartikkeli, lausumapartikkeli sekä huomionkohdistin. **Dialogipartikkelit** toimivat vuorottelun osana, ohjaavat vuorovaikutusta ja voivat muodostaa vuoron yksin (VISK 2008 § 797). Dialogipartikkeleja ovat esimerkiksi *joo* ja *niin* (VISK 2008 § 792). **Lausumapartikkelit** taas osoittavat, millä tavalla vuoro liittyy aiemmin sanottuun. Tyypillisesti ne esiintyvät lausuman alussa, mutta ne voivat esiintyä myös sen keskellä tai lopussa. Esimerkiksi *ni(in)*, *ku*, *ja* sekä *kato* ovat lausumapartikkeleita. (VISK 2008 § 801.) **Huomionkohdistin** puolestaan on nimitys interjektioiden kaltaisille sanoille, jotka ovat kuulijan huomiota etsiviä lausumia tai aloittavat sellaisia: esimerkiksi *haloo*, *hei* ja *kuule* (VISK 2008 § 858). Tutkimuksessani käytän termiä *huomionkohdistin* kuitenkin sellaisissa tapauksissa, joissa Hakulinen ja Seppänen (esim. 1992: 537) käyttävät ilmausta *ask to become aware of* 'pyytää huomioimaan'. *ka* ei ole samalla tavalla huomionkohdistin kuin esimerkiksi interjektio *hei*, mutta niiden funktiot ovat osittain samankaltaiset, ja siksi käytän tätä termiä kuvatessani tätä käyttötapaa.

3. ANALYYSI

Olen jakanut tutkimukseni analyysiluvun kolmeen osaan. Ensin käsittelen *ka*-tapauksia merkitysyhteyksien näkökulmasta, minkä jälkeen siirryn esittelemään *ka*:n keskustelun rakenteeseen liittyviä funktioita. Lopuksi esitän kokoavan tarkastelun *ka*:n funktioista vuoron skemaattisen rakenteen eri osissa. Käytän analyysiosassa termiä *ka-lausuma* merkityksessä 'lausuma, jonka aloittaa *ka*-partikkeli'.

Aineistossa esiintyviä *ka*-tapauksia ei voi aina luokitella kuuluvaksi vain yhteen kategoriaan. Tutkimuksessani keskityn esittelemään erilaisia *ka*-partikkelin käyttötapoja ja esimerkkejä niistä. Koska tapaukset ovat osittain päällekkäisiä ja joidenkin käyttötapojen esiintymistiheys on niin matala, en ilmoita kaikkien erilaisten *ka*-lausumien lukumääriä. Myös muissa partikkeleita tarkastelevissa tutkimuksissa on huomattu, että partikkeleilla voi olla useita eri merkityksiä samassa käyttökontekstissa: tämän on havainnut esimerkiksi Jaakkola (2015: 54) kliittisten sävypartikkelien *-hAn*, *-pA* ja *-s* kääntämistä käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan.

3.1. *ka* eri merkitysyhteyksissä

Tässä luvussa käsittelen *Suomen murteiden sanakirjan* listaamia kolmea merkitysyhteyttä: selityksiä, käskyjä ja ihmettelyjä. Lisäksi esittelen neljännen merkitysyhteyden eli myöntymisen osoitukset. Selittävien lauseiden yhteydessä olen esitellyt vain vuoronalkuisia *ka*-tapauksia, koska vuoron ytimessä esiintyvät, selittävät tai kuvailevat *ka*-lausumat liittyvät poikkeuksetta luvussa 3.2. esiteltäviin funktioihin.

3.1.1. Selittävien lauseiden avauskenttä

Aineistoni suurin yksittäinen *ka*-tapausten ryhmä ovat vuoronalkuiset, selittävässä lauseissa esiintyvät partikkelit, joita on kaikkiaan 85. Selittävillä lauseilla tarkoitan tutkimuksessani sellaisia lauseita, joissa selitetään jotain toimintaa tai kuvaillaan jotain esi-

nettä, asiaa, paikkaa tai maantieteellistä sijaintia. Tämän ryhmän korostuminen saattaa johtua siitä, että aineistoni koostuu murrehaastatteluista. Koska haastateltavat vastaavat usein kysymyksiin ja joutuvat niissä selittämään asioita, selittävät merkitysyhteydet esiintyvät aineistossa luultavasti muita useammin.

Selittävässä lauseissa *ka* esiintyy huomionkohdistimena. Huomionkohdistamisen merkitys tulee ilmi selkeimmin asiointiloja kuvaavissa lauseissa:

- (1) R: *Onko savupirttie teijä' aekana ollu? – –*
 R: *Mitenkä sillon lämmitysaekana siellä asuttiin?*
 H: ***Ka** se kun nousoo ylös se savu nin siellä allaana soatto siitä nähe' olla.*
 (67)

Esimerkissä 1 haastattelija kysyy haastateltavalta, kuinka savupirteissä asuttiin lämmityksen aikana. Haastateltava vastaa kysymykseen kuvailemalla savupirtin oloja lämmityksen aikana, ja vuoronalkuinen *ka* kohdistaa kuulijan huomioon vuoron ytimessä kerrottavaan selitykseen. Samanlaisen huomionkohdistamisen funktion ovat Hakulinen ja Seppänen (1992: 537) havainneet *kato*-partikkelilla, joka on samaa etymologista kantaa *ka*-partikkelin kanssa (ks. SMS 1997 s.v. *ka*; Hakulinen & Seppänen 1992: 527). He ovat havainneet kyseisessä tutkimuksessa, että *kato*-partikkeli voi kiinnittää kuulijan huomion johonkin asiointilaan tai kohdistaa huomion aiempaan aiheeseen liittyvään selitykseen (Hakulinen & Seppänen 1992: 537). Esimerkissä 1 *ka* esiintyy molemmissa funktioissa: sen jälkeen kerrottava asiointila on vastaus aiemmin esitettyyn kysymykseen. Esimerkeistä 2 ja 3 käy ilmi, kuinka samanlainen huomion kohdistamisen funktio esiintyy kuvailujen yhteydessä:

- (2) H: *Outtako työ sitä lussie nähny?*
 R: *En. Minkalaenen se se oli? Kertokoapa emäntä siitä. – –*
 H: ***Ka** ku' iso koski on nin, sittä sen kuppeellel laetettiin semmoset kulukureitit kun ei _stä koskea voetu kulukeak kun nii' iso koski oli.* (21)
- (3) R: *Minkalaesesta puusta sitä pyöritettiin?*
 H: ***Ka** semmone' oli se – lakkeen pantiin kiinis se toenen peä ja toenen peä sittä siihen kivveen.* (28)

Näissä esimerkeissä *ka* kiinnittää kuuntelijan huomion konkreettisesti kuvailtavaan asiaan. *ka* voi kuitenkin nostaa fokukseen myös abstrakteja asiointiloja, mikä näkyy

esimerkin 4 ajanilmauksessa.

(4) R: *Entäpä tuo hapanleipä, sitähan pitää tehäk kauva' aekoa.*

H: ***Ka**, näen kun pannaan nin tänä päivänä juuri nin huomenna paastetaan. Sillä keinonhan se. (69)*

Esimerkissä 4 haastateltava kiinnittää haastattelijan huomion kuvitteelliseen leivän valmistuksen aloitusajankohtaan. Tässä esimerkissä *ka*-partikkelin jälkeen puhuja pitää tauon, joka erottaa vuoron avauskenttää ja ydintä (ks. lauseen kenttäkuvaus VISK 2008 § 1009).

Konkreettisia asioita tai abstrakteja asiointiloja kuvailtaessa *ka* muistuttaa huomionkohdistimena merkitykseltään *katsoa*-verbin imperatiivimuotoa *katso*. Variksen (1986: 50) mukaan *ka* on kehittynyt *katsoa*-sanasta, joten tämä merkitys on luonteva. Aineistossa esiintyy kuitenkin myös sellaisia *ka*-tapauksia, joissa 'katso'-merkitys ei välity, vaan partikkelin funktio on aloittaa vastaukseksi tarkoitettu vuoro.

(5) R: *Ennen soatiin nuitahil lintuja vissiin paljo? Metästä. --*

R: *Mitenkä _stä niitä syötiin?*

H: ***Ka** keitetään. Höyhennetään ja sittä uunissa kärvennettää' --. (72)*

(6) R: *Monestako [nahan] palasta kintas tehtiin?*

H: ***Ka** kahestahan se tulloo. Ka peokalon jos teki, va' ei sitä tarvinna kun kaksi oli. (77)*

Neljässä ensimmäisessä esimerkissä *ka*:ta on seurannut välittömästi tai lyhyen tauon jälkeen selitys tai kuvailu. Esimerkeissä 5 ja 6 haastateltava kuitenkin pitää tauon ennen selityksen aloittamista. Näissä tapauksissa *ka* ei siis kohdistakaan huomiota selitykseen tai kuvailuun *katso*-muodon tavoin, vaan toimii vuoron aloittamisen merkkinä (ks. Kuiri 1984: 179; Varis 1986: 66–67). *ka*:lla on siis funktio kysymys–vastaus-parissa vastauksen aloittajana. Käsittelen vuoron aloittamisen funktiota lisää tuonnempana keskustelun rakenteeseen liittyvien funktioiden yhteydessä.

3.1.2. Ihmettelevät lauseet

Kenttähavaintojeni perusteella *ka* ilmaisee ihmettelyä lyhyissä vuoroissa: ”*Ka aorinkohan tuo paestaa.*” Aineistossa tämänkaltaista ihmettelyä ei kuitenkaan esiinny, vaan ihmettelevät *ka*-lausumat ilmaisevat haastattelijan tietämättömyyttä. Kuirin (1984: 53–54) mukaan haastattelija tekeytyy murrehaastatteluissa tietämättömäksi, jotta haastateltava saa esiintyä asiantuntijana. Kun haastattelija tekeytyy tietämättömäksi, hän antaa tilaa haastateltavan selitykselle (ks. *epistemic stance* Heritage 2012: 6–7 ja siinä mainitut lähteet).

(7) R: *Minkalaenen se poasuus on?*

H: ***Ka** ettäkö työ oon nähnyk kun hirsistä tehään huoneita. Kun se kolo hakataan, jotta sammalet pyssyy siinä. Sitä ne poasuuksi sanno. (140)*

Esimerkissä 7 haastateltava aloittaa vastauksensa ihmettelemällä sitä, ettei haastattelija tiedä *poasaamisen* merkitystä. VISK:n (2008 § 1616) mukaan kieltoilmauksissa herää usein sellainen mielikuva, että myönteinen asiointi olisi odotuksenmukainen. Erityisesti *eikö*-kysymykset esiintyvät hämmästelevinä, topikalisoivina kysymyksinä, kun kysyttävä asia on esiintynyt juuri edellä (VISK 2008 § 1695). Haastateltava tulkitsee haastattelijan kysymyksen tietämättömyydeksi ja käyttää kysymystä *ettäkö työ oon nähnyk* hämmästelyyn nostoen samalla hirsirakentamisen topiikiksi. Tässä tapauksessa *ka* siis esiintyy melko voimakkaan ihmetyksen ilmauksen yhteydessä.

Samankaltaista haastattelijan kysymyksen ihmettelyä esiintyy myös esimerkeissä 8 ja 9.

(8) R: *Itekkö se lipeähit tehtiin?*

H: *No mitenkäs, iteppä tietystit tuhkista.*

R: *Mitenkä silla laella?*

H: *No ei, **ka** hyvä ihmek kuitenni' ei mittääk kun pantiin vaen muuriin kiehummaan ja, ja se kun kiehuu nin, nin ni, sittä kun se selevijää, nin katoan se kaikki se se tuhka jeäpi sinne, muurin pohjalle. (250)*

(9) R: *Onko teijän nuoruudessa ollut semmosta kun piimävellie? – –*

R: *Mitenkä se tehään?*

H: ***Ka** mitä velli. Velli niin kun velli keitetään jaohosta – –. (72)*

Molemmissa esimerkeissä selityksen sävy on vähättelevä. Erityisesti esimerkissä 9

esiintyvä toistorakenne ilmaisee, ettei piimävellin tekeminen ole millään tavalla muista velleistä poikkeavaa. *Velli niin kun velli* rinnastuu merkitykseltään *Kielitoimiston sanakirjan* (2012 s.v. *kuin*) esimerkkiin *mies kuin mies* 'joka mies', eli esimerkissä 9 tietyllä tavalla vähätellään haastateltavan kiinnostusta yksittäistä velliä kohtaan. Vuoron aloittava kysymys *ka mitä velli* kiinnittää huomion tulevaan selitykseen vellin tekemisestä ilmaisten samalla aihetta ihmettelevää sävyä. Esimerkissä 8 taas näkyy se, kuinka haastateltava muuttaa asenteensa ihmetteleväksi kesken lausuman. Tässä esimerkissä on myös osittain kyseessä näkökulmanvaihdos, johon palaan myöhemmin luvussa 3.2.2.

Eräässä tapauksessa ihmettelevä sävy kohdistuu haastateltavaan itseensä. Karhun (1995: 94) mukaan murrehaastattelu on tehtävänsuorittamistilanne, jossa haastateltava pyrkii vastaamaan haastattelijan kysymykseen. Tässä tapauksessa haastattelijan kysymyksen preferoitu jälkijäsen on vuoro, joka antaa selityksen puheena olevaan asiaan. Näin ei kuitenkaan aina tapahdu, mikä käy ilmi esimerkistä 10.

(10) H1: *Outtako työ sitä lussie nähny?*

R: *En. Minkalaenen se se oli? Kertokoapa emäntä siitä.*

H1: ***Ka** hyvä ihmek kuitenni, enpä minä ossoas siitä kertoa.*

H2: *No minä sitä vähän paremmin.*

H1: *Ka ku' iso koski on nin, sittä sen kuppeellel laetettiin semmoset kulukureitit kun ei stä koskea voetu kulukeak kun nii' iso koski oli. Van sanos sinä nyt mitä tiennet paremmin. (21)*

Tässä esimerkissä puhuteltava henkilö, H1, ei osaa heti vastata haastattelijan kysymykseen. Hän ihmettelee omaa tietämättömyyttään ilmaisulla *hyvä ihmek kuitenni*, jonka *ka* aloittaa. Toisaalta hän saattaa myös reagoida ihmettelyllään kysymyksen yllätyksellisyyteen, sillä hän kuitenkin vastaa siihen puhujan H2 vuoron jälkeen. Ihmettely liittyy siihen, että haastateltava on haastattelutilanteessa aiheen asiantuntija (ks. Kuiri 1984: 53–54).

3.1.3. Käskyt ja kehotukset

Kuten SMS:ssa (1997 s.v. *ka*) todetaan, *ka*-partikkeli voi esiintyä aloittamassa käskyä tai kehotusta. Murrehaastatteluissa kuitenkin ei juurikaan esiinny kehotuksia tai käskyjä – tai ainakaan kielenoppaat eli haastateltavat eivät juuri käske. Aineistossa esiintyi yksi tapaus, jossa *ka* edelsi imperatiivimuodossa olevaa verbiä, ja sekin sisältyi haastateltavan ilmaisemaan suoraan esitykseen (ks. lisää suomen kielen referointikeinoista Kuiri 1984: 1–11).

- (11) H: *Sano "hänellä haluttaa oekeen" tuota, että "hän on kiinnostunut siitä karhu' amunnasta" että "hän jäisit tänne mielellään". No minä sano "ka jeäv van muistas se jotta ooh hiljoa kun tuota nouset sinne vahtupaekalle". (185)*

Esimerkissä 11 haastateltava siis kertoo toisesta viestintätilanteesta ja käyttää referointikeinona suoraa esitystä, jossa olevan kehotuksen aloittaa *ka*-partikkeli. Tässä tapauksessa *ka* toimii itse asiassa myös myöntävän vastauksen merkitsijänä, mutta myöntymisen osoitukseen palaan tarkemmin seuraavassa alaluvussa. Referoidusta keskustelusta käy ilmi, että *ka* muuttaa käskymuodon *jeä* suostumukseksi. Aineistossa ei kuitenkaan ollut enempää käskeviä *ka*-lausumia, joten niistä ei voi sen perusteella tehdä mitään yleistystä.

3.1.4. Myöntymisen osoitukset

ka:lla on keskustelussa myöntymisen merkitys. Aineiston perusteella tämä merkitys on suhteellisen yleinen: 205 tapauksesta 52 sisältää merkityksessään myöntymisen osoituksen. Esimerkeissä 12 ja 13 *ka* esiintyy vastauksessa, jonka merkitys on 'kyllä'.

- (12) R: *Onko tervoja viety sinneppäen?*
H: ***Ka** sinnehän myö veätettiin tervat ennen. (187)*

- (13) R: *No yhen kerranko siinä viljeltiin ruista?*
H: ***Ka** yksi kerta se sillä paekallaan viljeltiin. Ei _stä se' enempi viljeltynä. (19)*

Esimerkissä 13 myöntävä vastaus sisältää kysymyksen elementtien toistoa. VISK:n (2008 § 1680) mukaan vaihtoehtokysymyksen minimivastaus on kysymysliitteen sisältävän elementin toistaminen. Kysymyksen elementtien toistolla on siis myöntymisen merkitys. Sorjosen (1999: 174 ja siinä mainittu lähde) mukaan toistovastaukset ovat yleisiä suomen murteissa, mutta erityisesti itämurteissa. Itämurteissa toistovastauksissa myös toistetaan enemmän kysymyksen osia kuin länsimurteissa (Sorjonen 1999: 174 ja siinä mainittu lähde). Toistoa esiintyy tässäkin aineistossa yleisesti myöntämisen osoitusten yhteydessä: 29 kertaa eli yli puolessa tapauksista.

ka esiintyy myös sellaisissa yhteyksissä, joissa myönnetään edellä sanotun asian olevan totta, mutta tuodaan itse jotain lisätietoa. Lisätieto voi olla joko kontrastoivaa, kuten esimerkissä 14, tai aiemmin kuultua tarkentavaa, kuten esimerkissä 15.

(14) R: *Eikö se ov* [tukkien koskessa muodostama ruuhka] *vaekea purkoa?*

H: *Ka eihän se niin heleppokaav van lähtööhän se aena siitä kun vaen tekköö töetä ja voemoa on niin paljo että sen soapi aoki.* (93–94)

(15) R: *Purouitohan ne alakaa aekasij jo.*

H: *Ka niin pijan kun sitä alakaa purroen vettä tullaj ja purot sullaa, ni sillonhan ne on parraallaan.* (92)

Esimerkissä 14 haastateltava myöntää ensin, että tukkisuman purkaminen on hiukan vaikeaa, mutta heti tämän todettuaan sanoo sen kuitenkin aina onnistuvan. Haastateltava siis esittää heti myöntymisen jälkeen kontrastoivaa tietoa. Esimerkissä 15 haastateltava taas myöntyy esitettyyn väitteeseen määrittäen samalla tarkemmin purouittojen alkamisaian. Toisaalta muutamassa tapauksessa myöntävä vastaus käy ilmi selityksestä, jonka *ka*-partikkeli aloittaa.

(16) R: *Kulukiko ne vanhat ja nuoret yksin matkon?*

H: *Ka kun hevosella piti kulukea. Niinhän ne. Yksin matkonhan ne kuluki paremmin kun sitä ei ollu' ennen sitä – niin kun nykyjää' on näetä pyörie ja tuota, aotaja ja ... Van piti hevosella moantieta myöten kulukea.* (64)

Esimerkissä 16 haastateltava ei käytä aiemmin mainittuja myöntämisen keinoja vaan perustaa vastauksensa selitykselle. Myöntävää vastausta vahvistaa tässä toinen lausuma *niinhän ne*, sillä *niin*-partikkelilla on VISK:n (2008 § 798) mukaan merkitys

samanmielisyyden osoituksena. *niin* esiintyy *ka*-partikkelin kanssa erityisesti myöntymisen osoituksissa: 23 *ka niin* -tapauksesta 17 esiintyy myöntävänä vastauksena tai sellaista aloittamassa. Käsittelen yksin vuoron muodostavia *ka niin* -tapauksia tuonnempana luvussa 3.2.5.

3.2. Keskustelun rakenteeseen liittyvät funktiot

Tässä alaluvussa käsittelen *ka*:n funktioita keskustelun rakenteen kannalta. Käsittelen sekä vuoron avauskentässä että ytimessä esiintyviä *ka*-tapauksia yhtä aikaa eri funktioita esitellessäni. Aluksi kuitenkin esittelen pääpiirteittäin molempien rakennekontekstien merkitystä keskustelussa sekä *ka*:n yleisimmät funktiot niissä.

Aiemmin olen jo todennut, että *ka*:lla on vastauksen aloittamisen funktio kysymys–vastaus-parissa (ks. luku 3.1.1.). Itse asiassa *ka* esiintyy yleisestikin vuoron aloittamisen funktiossa, sillä aineistoni 205:stä *ka*-tapauksesta 152 esiintyy vuoron avauskentässä. Myös Kuiri (1984: 179) ja Varis (esim. 1986: 67–68) ovat todenneet, että *ka* esiintyy vuoron aloittamisen merkinä.

Vuoron avaus sisältää keskustelun kannalta tärkeää ainesta, joka antaa vihjeitä vuoron ominaisuuksista: jatkaako vuoro esimerkiksi edellistä vai onko se aivan uusi. Partikkeleita ja muita huomionkohdistimia esiintyy eniten vuoron alussa. (Hakulinen 1997b: 43–44.) VISK:n (2008 § 1027) mukaan tavallisimpia vuoron alussa esiintyviä partikkeleita ovat dialogipartikkelit, lausumapartikkelit ja huomionkohdistimet. *ka* esiintyy vuoron avauskentässä monenlaisissa funktioissa: se voi liittyä esimerkiksi puheensuunnitteluun tai aiempaan puheenaiheeseen palaamiseen.

Vuoron ytimessä *ka* taas ilmaisee mm. näkökulmanvaihdosta ja jäsentää kerrontaa. Partikkeleiden käyttöä suomen murteissa tutkinut Varis (1986: 78) on tehnyt huomion, että lopputauon jälkeen – eli vuoron ytimessä lausuman alussa – partikkelien avulla siirrytään semanttisesti kokonaan uuteen asiaan tai esitetään samasta asiasta uusia piirteitä tai täsmennys.

3.2.1. Palaaminen aiempaan puheenaiheeseen

ka liittyy eräissä tapauksissa aiempaan puheenaiheeseen palaamiseen. Esimerkissä 17 *ka* aloittaa vastauksen välisekvenssin jälkeen.

(17) R: *Lypsettiinkö monta kertoa?*

H: *Päevässä?*

R: *Niin.*

H: ***Ka**, kun lie lypsässä hyö olleet niin kahestip päeväänhän $_$ stä van mitkä oli umpeen mänössä, ne aena yhestikkip päevään lypsettiin.* (68–69)

Esimerkissä 17 haastateltava tekee haastattelijalle tarkentavan kysymyksen *päevässä*, minkä jälkeen hän palaa takaisin kysytyyn aiheeseen aloittaen selityksensä *ka*-partikkelilla. Samanlainen *ka*:n käyttö esiintyy myös esimerkissä 18:

(18) R: *Ennen ku siellä niityllä kulettiin, mihi' aekaan sitä työt alotettiin?*

H: *Päevälläkö van ...?*

R: *Oamusella.*

H: ***Ka** oamusella kun minnääk ku' yksinäni riekun. Toevo ku' oli esinnä. -- Sittä kun käöpi, lypsää lehmät, peästää mehtään nin kun sillon peästettiin vappaaseen mehtään. -- yheksättähän se o' usseenni' ennen kun peäsöö perilles sinne.* (239)

Puhuja voi käyttää *ka*:ta merkitsemään paluun aiempaan puheenaiheeseen myös kesken oman vuoronsa. Tällainen *ka*:n käyttö esiintyy esimerkissä 19:

(19) R: *Mitenkä se tuo petäjä leiväksi tehtiin?*

H: *Ei siitä leipeä soak kun rieskoa. **Ka**, petäjä, kiskovat petäjeä ja sitte se kuoritaan ja uunissa poahellaan ja survotaan semmosessa huuhmaressa.* (171)

Tässä esimerkissä haastateltava korjaa ensin haastattelijan käyttämää sanaa, minkä jälkeen hän alkaa vastata kysymykseen. Selityksensä haastateltava aloittaa *ka*-partikkelilla.

Esimerkeissä 17–19 haastateltava palaa aiempaan puheenaiheeseen vastaamalla haastateltavan kysymykseen välisekvenssin tai oman lausumansa jälkeen. Näissä tapauksissa *ka*:ta on hankala erottaa selityksen aloittavista tapauksista, mutta koska Kuirin (1984: 179) mukaan *ka* ilmaisee puheenvuoron sisällä semanttista vaihdosta, se toiminee selityksen aloituksen merkitsemisen lisäksi puheenaiheen muutoksen merkinä.

Tällaiseen käyttöön liittyy myös seuraavassa luvussa käsiteltävä näkökulmanvaihdoksen funktio.

3.2.2. Näkökulmanvaihdoksen funktio

Eräissä tapauksissa *ka* ilmaisee saman aiheen sisällä tapahtuvaa näkökulmanvaihdosta. Tällaisissa tapauksissa puhuja esittelee aihetta eri näkökulmasta tai tarjoaa siihen jotain lisätietoa. Varis (1986: 78) on havainnut tutkimuksessaan, että partikkeleilla on murrepuhunnassa ilmaistu siirtymistä semanttisesti uuteen aiheeseen tai annettu aiheesta uusia piirteitä tai tarkempaa tietoa. Esimerkissä 20 haastateltava puhuu piirakoiden tekemisestä, mutta vaihtaa kesken vuoron piirakkatyypistä toiseen. Hän siis tuo aiheesta esille uusia piirteitä.

- (20) H: *Van sitähän minä sitä ryynipiirakkoa sitähän minä oon tehny. – – Piirakkoa sitä ryynipiirakkoa. Hyvveähän se sehi' on kun hyvästit tehhään van se on ... se hiv voatii vähän semmosta hyvveä tekkoa jotta sattusih hyvvie tulemaan. Va' en minä sittä, minä en niistä muista. Ka sitä lakkapiirakkoa ja mustikkapiirakkoa tehhään nisukuoreen.* (198)

Haastateltava kertoo monologissaan ensin *ryynipiirakan* 'karjalanpiirakka' tekemisestä eli leipomisesta. Leipomisaiheen sisällä hän alkaa puhua marjapiirakan tekemisestä pulataikinaan. Tämäntapainen siirtymä saman puheenaiheen sisällä muistuttaa kerrontaa jäsentävien *ka*-partikkeleiden funktioita, joihin palaan seuraavassa alaluvussa.

ka-partikkelilla aloitetaan myös vuoron sisällä lausumia, jotka tarjoavat puheena olevaan aiheeseen jotain uutta tietoa. Uusi tieto voi olla jokin lisäys tai tapausesimerkki aiemmin sanottuun, mutta eräissä tapauksissa *ka*-partikkelilla tarjotaan aiheeseen myös kontrastiivista tietoa.

- (21) R: *Millä laella ne teillep palakan makso kun te vieraassa olitta soutamassa?*
 H: *Vähheähän se oli siihe' aekkaa. Sehä' oli niin pieni se palakka tta, ka heinäaekana nin seihtemen markkoa oli viikko. Markka päevältä, vähäsen toestahan tuota tuli.* (237)

(22) R: *Oliko sitä harjoja ennen?*

H: *En minä tienny ... ettei niitä ollu' olemassakaa. En tienny. Enkä minä en huomannuj jos joskus pikkuse' aekoa kylässäek kävin että niitä oesi' ollu. **Ka** sittä, sitte tuolla – sieltä kun on paljo aekoa – kirkolla ku' olin joskus kaoppijaassa ku, syksyllä palavelien muutanni' aekana olin monjaan keran ja sittä yhellä olin tuota, naesleski kun oli, mies oli kuolluj ja kaoppoa piti ja olin niitä lapsie hoetamassa ja perrään kahtomassa. Niissähän nuita oli niitä harjoja sittä. (165)*

Esimerkissä 21 haastateltava pitää puheenaiheen samana, mutta tuo siihen lisätietoa kertomalla esimerkin palkan suuruudesta. Päinvastainen *ka*-partikkelin käyttö on havaittavissa esimerkistä 22, jossa haastateltava ensin kertoo, ettei harjoja ollut ennen, mutta kuitenkin lisää tämän jälkeen, että tiesi kaupoissa olleen harjoja. Hän siis tietyllä tavalla korjaa omaa vastaustaan. Tässä esimerkissä haastateltavan kertomuksessa on selkeästi kaksi osaa: ensimmäisessä hän vastaa kielteisesti ja toisessa myönteisesti. *ka*-partikkeli aloittaa tässä vuorossa nimenomaan toisen osan, joka on kontrastissa vuoron ensimmäisen osan kanssa. Oikeastaan antamalla kontrastiivista lisätietoa haastateltava kumoaa aiemman vastauksensa. Aineistossa on myös muita *ka*-lausumia, joissa haastateltava korjaa omaa vastaustaan.

(23) R: *Oliko loemet aena omasta takkoa?*

H: *Ei, nehä' ostoap piti loemet ja sitte ... puojista käyvä' ostamassa loemet ja laettaa. Eihän stä omasta taasta ollu. **Ka** se, ne hamppuset va' ei, ei pumpulissie loimie ollukkaa. Hamppuja kun kehrättiin niistä se hamppukankaaseen va' eipä se muuhun olluk kun lakanoeta tehtiin –. (62)*

(24) R: *Oottako tuohesta tehny muuta kun kattoa?*

H: *No, en oot tehny muuta ... **ka** konttija min oon monjaeta tehnyj ja nuita vakkoja tuohivakkoja ja tuohituppie ja ... (144)*

Esimerkissä 23 haastateltava kertoo ensin, ettei omasta takaa ole ollut käytettävissä loimia. Heti tämän sanottuaan hän kuitenkin lisää, että hamppuloimia kuitenkin saadaan tehtyä itse. Esimerkissä 24 haastateltava taas muuttaa vastauksensa aivan päinvastaiseksi, sillä hän ensin kieltää tehneensä tuohesta muuta kuin kattoja. Tämän sanottuaan hän kuitenkin alkaa luetella tuohesta valmistamiaan esineitä. Tällaisissa tapauksissa *ka*-partikkelilla on kontrastiivinen sävy.

3.2.3. Kerronnan jäsentäminen

Eräissä tapauksissa *ka*-partikkelia käytetään kerronnan lomassa jäsentämään kertomusta jollain tavalla. Tällainen käyttö muistuttaa osittain näkökulman vaihtamista ja puheenaiheeseen palaamista, mikä näkyy esimerkeissä 25:

- (25) H: *Sittähän minä tympeösin jo siihen [uuton kokin hommaan] ja, eipähän tuota ennea ollul lähtietäkkäs savottaan. – – Siellä [Lentuanjoella] oli, joka oli minun matkassa ennennin ni, se kävi minnuo monta kertoa tahtomassa ja minä sano tta "eij oom minulla kenkiekääj" jotta "minä en lähe" ni, se oli kengät hommanna minullej ja ei muuta lähin. **Ka**, saenhan minä siellä tienatuksi vähäsen. Sillon maksettiin jo tuntipalakka. Van sillo' ennen kun oli talavellaen nin ei kun kolomessattoa kuussa maksettiin. **Ka** ruuvanhan siellä sae. Semmonen työmoa oli. (201)*

Esimerkin 25 *ka*-tapaukset tuovat jotain uutta lisätietoa tai vaihtavat hiukan näkökulmaa kertomuksen sisällä. Tässä esimerkissä niiden avulla tuodaan kertomukseen hyötymisen näkökulma: mitä puhuja sai kertomastaan työstä. *ka* ilmenee haastateltavien monologeissa kuitenkin myös muunlaisissa funktioissa: niillä kohdistetaan huomio johonkin kertomuksen osaan tai omaan kommenttiin ja voidaan jäsentää jopa vuoropuhelua.

- (26) H: *Sittä se oli kerran, kerra' ollus savotalaesia ja ite' olluk kans savotassa. Niin kun juohtu mieleen – siihe' aekaa' oli nokkakengät, semmoset korkeat pitkät nokat – nin jätkät kun nukku savotassa ni, otti ja juohtu mieleen ja leikkasi kaikista kengistä nokat poes ja omistaan kansa. **Ka**, mikäpä siinä. Ei tietäk kuka se on tehny. Hänennik kengist on leikattuna. (215)*
- (27) H: *Minä että mittään tuo [kettu] on tuossa kaevanna nin mään nin **ka** munan kuorie oli siellä. (281)*
- (28) H: *Se oli, [romanimies] paeno sittä lapijon siihen maahan ja veännähti ja sieltä kaksi semmosta nyttyreä pyörähti. Sano tta "teällähän nämä on". **Ka** myö sanottii' että "siellä näkkyö olovan". (222)*

Esimerkeissä 26 ja 27 *ka* toimii huomionkohdistimena, mutta tällä kertaa vuoron ytimessä. Funktio on kuitenkin tässäkin kontekstissa sama kuin vuoron avauskentässäkin: *ka* nostaa seuraavaksi sanottavan asian kuulijan huomion kohteeksi. Esimerkissä 26 fokukseen nostetaan puhujan toteamus: ”*Ka, mikäpä siinä. Ei tietäk kuka se on tehny.*” Tä-

mä toteamus erottuu muusta kerronnasta omaksi osakseen, sillä se on aiemmista lausumista poiketen preesensissä: se ei siis ole osa kertomusta, vaan se kertoo puhujan näkemyksen.

Esimerkissä 27 on huomionarvoista, että *ka* esiintyy *nin*-partikkelin jälkeen. Puhuja nimittäin käyttää sitä päälauseiden yhdistämiseen ja ilmaisee sillä lauseiden kausaalista suhdetta: kertomuksessa puhuja lähtee katsomaan ketun tekemisiä, koska häntä kiinnostaa saada tietää niiden syy (ks. VISK 2008 § 811). *ka*-partikkelilla täytyy olla tässä siis jokin muu funktio kuin päälauseiden yhdistäminen. Tässä tapauksessa *ka*:n huomion kohdistamisen funktio näkyy siis selkeästi: se nostaa fokukseen puhujan näköhavainnon siitä, mitä kettu on tehnyt.

Esimerkissä 28 *ka* taas toimii dialogin vuorottelun korostajana: sillä aloitetaan johtolause. Tässä esimerkissä *ka*:n funktio on hyvin samanlainen kuin muissakin näkökulmanvaihdoksissa, koska sillä korostetaan referoitavan puhujan vaihtumista kertomuksessa.

3.2.4. Puheensuunnittelu ja epäröinti

ka voi myös aloittaa lausuman, joka ilmaisee epäröintiä tai antaa aikaa puheen suunnittelemiselle. Varis (1986: 66–67) on havainnut, että partikkelit antavat puhujalle lisäaikaa suunnitella sanottavaansa samalla, kun ne varaavat vuoron hänelle. Eräissä aineiston tapauksissa epäröintiin ja puheensuunnitteluun liittyy myös haastattelijan kysymyksen osien toistaminen. Tällaista käyttöä havainnollistavat esimerkit 30 ja 31.

(29) R: *Minkälaesella joukolla sitä lähettiin teältä [tervanvientireissulle]?*

H: ***Ka**, miten mihil lähti. Se lähti kaksi ja kolomekkih henkeä lähti venneeseen' aena, siihe' issoon venneseen joka oli pitkä.* (20)

(30) R: *Mitenkä teillä on tuo kalakukko tehty? Toiset tekköö vähä toesella laella sitä.*

H: ***Ka** en minä tiijäm miten mihit tehöö. Eikö ne kalat ... Minähän tuo' oon halakonna semmosille, halakonna niitä kaloja poikkitelon vähä kun se (!) sittä voeta pannaan siihen paestuissa ni.* (71)

Esimerkissä 29 haastateltava aloittaa vuoronsa *ka*-partikkelilla, jonka jälkeen hän toistaa osan haastattelijan kysymyksestä. Tämän jälkeen hän antaa vastauksen kysymykseen. Vaikuttaa siltä, että kysymyksen toistamisella haetaan aikaa muotoilla vastausta ja samalla jäsennetään kertomusta. Esimerkissä 30 haastateltava hakee samalla tavalla miettimisaikaa, mutta osoittaa myös hiukan epävarmuutta. Tämä liittyy aiemminkin käsiteltyyn vastauksen preferoimattomuuteen: haastateltavan oletetaan osaavan vastata kysymykseen.

3.2.5. Dialogipartikkelina käyttäminen

Usein dialogipartikkeli esiintyy lausumassa, joka keskeyttää toisen puhujan vuoron: sillä ilmaistaan esimerkiksi se, sisältääkö juuri kuultu uutta tietoa ja onko tietoa tullut riittävästi (VISK 2008 § 797). VISK:ssa (2008 § 798) dialogipartikkelit jaetaan kolmeen luokkaan niiden funktioiden mukaan: vastaanottamiseen uutena tietona, kuulolla oloon ja samastumiseen sekä tarkistuskysymyksiin. *ka*-partikkelilla on jo tässä tutkimuksessa aiemmin todettu olevan myöntämisen funktio, joten se kuuluu samastumista ilmaiseviin dialogipartikkeleihin.

Dialogipartikkelit voivat muodostaa vuoron yksin (VISK 2008 § 797). Koska VISK (2008 § 792) määrittelee *ka*:n lausumapartikkeliksi, kutsun tässä tutkimuksessa vain yksin *niin*-partikkelin kanssa vuoron muodostavia *ka*-tapauksia dialogipartikkeleiksi. Ainoastaan *ka*:sta muodostuvia vuoroja ei aineistossani esiinny, mutta pelkän dialogipartikkeliketjun *ka niin* muodostamia vuoroja esiintyy aineistossani kaksi kappaletta. Tällaisia yksin vuoron muodostavia palauteilmauksia kutsutaan toisinaan myös minimipalautteiksi (ks. VISK 2008 § 797; Asikainen 2002: 69–70).

(31) H2: *Se oli, se oli sittä jotta se oesip pitänyp palloa' ihan kaikki se moan-
kenkä että aevan ...*

H1: ***Ka niin.***

H2: *... aevan mullalle. Niin se kun on se puun tuhka nin se on
voemakasta se on niin ku' apulantoa. (17)*

- (32) H1: -- *Venneet tuotiin rattaella ja ... kun toesta jokkea.* --
 H2: *Siell oli vakituiset, vakituiset hevos- ... Kahet rattaat jälessä ja niijen peällev veittiin.*
 H1: *Niijen peällep pantiin venes siellä.*
 H2: *Ja tuotiin siihen sammaan jokkeen mitä ...*
 H1: ***Ka niin.***
 H2: *... männessä kulettiin.*
 H1: ***Ka*** *niitä ei koskie enneä ollus siellä kun joki vae' oli nin siihen jokkeen tuotiin. Se oli semmosta. (26)*

Molemmissa esimerkeissä H1-puhuja sanoo *ka niin* kesken H2-puhujan selostuksen. Sanomalla *ka niin* H1-puhuja ilmaisee kuulleensa H2-puhujan vuoron ja yhtyvänsä tämän mielipiteeseen. Esimerkissä 32 H1 vielä toistaa H2:n edeltävällä vuorolla kertoman asian, mikä korostaa tämän samaistumista H2:n kertomaan. Tässä esimerkissä käy myös hyvin ilmi *ka:n* funktio vuorottelun osana ja ohjaajana: puhuja H1 ilmaisee kesken H2:n vuoron olevansa samaa mieltä ja ottaa vuoron itselleen *ka*-partikkelilla sitten, kun H2 on lopettanut oman vuoronsa.

Aineistossani ei esiinny yhtään vuoroa, jonka muodostaisi pelkkä *ka*-partikkeli. Olen kuitenkin havainnut sellaisia Kuhmon alueella ja nostan esimerkiksi lyhyen, muistinvaraisen vuoroparin minun (P1) ja isoäitini (P2) välisestä keskustelusta.

- P1: *Siihen [leukemiaan] se [naapuri] vielä kuolloo.*
 P2: *Ka.*

4. YHTEENVETO

Taulukossa 1 esitän aineistoni jaoteltuna yhtäältä vuoron skemaattisen rakenteen mukaisiin osiin, toisaalta merkitysyhteyksiin ja keskustelun rakenteeseen liittyviin funktioihin. Kunkin kategorian kohdalla olen ilmoittanut tapausten määrän kyseisessä luokassa. Jos luokkaan sopivia tapauksia ei ole aineistosta löytenyt, olen merkinnyt sen kohdalle yhdysmerkin.

TAULUKKO. *ka*-tapaukset kategorioittain.

	Vuoron avauskenttä	Vuoron ytimessä	Yhteensä
Selittävät lauseet	85	17	102
Ihmettelevät lauseet	3	1	4
Käskyt	-	1	1
Myöntymisen osoitukset	49	3	52
Palaaminen aiempaan puheenaiheeseen	3	4	7
Näkökulman vaihtaminen	-	27	27
Kerronnan jäsentäminen	-	9	9
Puheensuunnittelu	5	-	5
Dialogipartikkeli	2	-	2

ka esiintyy sekä vuoron avauskentässä että vuoron ytimessä. Vuoron avauskentässä se esiintyy useimmiten selityksen tai kuvailun alussa. Se ei kuitenkaan esiinny tässä vuoron osassa näkökulmanvaihdoksen tai kerronnan jäsentämisen merkkinä. Käskyjä aineistossa on vain yksi, ja sekin on osa puhujan referoimaa puhetta. Koska tämä tapaus esiintyy aineistossani vuoron ytimessä, olen lajitellut sen sinne kuuluvaksi. Käskylauseen aloittava *ka* on esiintynyt kuitenkin vuoron avauskentässä siinä viestintätilanteessa, jota puhuja esimerkissä 11 (ks. s. 12) referoi. *ka* esiintyy käskylauseissa siis todellisuudessa myös vuoron avauskentässä, mutta tässä aineistossa sellaisia tapauksia ei ole.

Vuoron ytimessä *ka* esiintyy kaikissa muissa konteksteissa paitsi puheensuunnittelun yhteydessä. Varis (1986: 73) on kuitenkin havainnut omassa tutkimuksessaan, että *ka* esiintyy vuoron sisällä välitaukojen välissä puhujan epäröinnin yhteydessä. Tässä aineistossa tällaista käyttöä ei ilmene, mutta sellaista on siis aiemmin havaittu olevan. Dialogipartikkelit muodostavat vuoron yksin, joten ne ovat samalla sekä vuoron avauskenttää että vuoron ydintä.

Määrällisesti eniten *ka*-tapauksia on selittävien lauseiden alussa: 102. Toiseksi suurimman ryhmän muodostavat myöntymisen osoitukset, joita aineistossa on 52. Kolmas yli 20 tapauksen ryhmä on näkökulmanvaihdokset, joita on aineistossa 27 kappaletta. *ka*:n merkitykset voisikin tiivistää kahteen käyttötapaan: huomion kiinnittämiseen selitykseen sekä lausuman suhteuttamiseen aiempiin lausumiin. Huomionkohdistimena *ka* toimii paitsi selittävien lauseiden alussa myös vuoron ytimessä puhujan mielipiteen tai havainnon yhteydessä. Kun *ka* esiintyy myöntävän lauseen alussa tai näkökulmanvaihdoksen merkinä, se suhteuttaa aloittamansa lausuman aiempiin: puhuja myöntyy aiemmin sanottuun tai ilmaisee semanttista muutosta kesken vuoron. Koska Kuri (1984: 179) tulkitsee *ka*:n ilmaisevan puheenvuoron alkua tai sen sisäistä semanttista vaihdosta, tällainen tiivistys on aiemman tutkimuksen valossa mahdollinen.

5. PÄÄTÄNTÖ

Tässä tutkielmassa tutkin *ka*-partikkelin käyttöä Kuhmon murteessa. Tutkimuskysymykseni olivat:

1. kattaako SMS:n sana-artikkeli kaikki *ka*-partikkelin merkitykset
2. missä vuoron skemaattisissa osissa *ka* esiintyy
3. minkälaisia funktioita *ka*-partikkelilla on kussakin vuoron osassa
4. minkälaisissa merkitysyhteyksissä *ka* esiintyy.

Tutkimukseni perusteella *Suomen murteiden sanakirjan* sana-artikkeli ei kata kaikkia aineiston tapausten merkitysyhteyksiä. Sanakirja-artikkelin mukaan *ka* esiintyy kolmessa merkitysyhteydessä: selittävät, ihmettelevät ja käskevät lauseet (SMS 1997 s.v. *ka*). Näiden lisäksi aineistosta löytyi neljäs merkitysyhteys: myöntymisen osoitukset.

ka voi esiintyä sekä vuoron avauskentässä että sen ytimessä. Vuoron avauskentässä *ka* voi aloittaa selittävän, ihmettelevän, käskevän tai myöntävän lauseen, minkä lisäksi se voi toimia puheensuunnittelun tai aiempaan puheenaiheeseen palaamisen merkinä. Vuoron ytimessä *ka* toimii edellisten käyttötapojen lisäksi kerronnan jäsentämisen ja näkökulman vaihtamisen merkinä. Tämän tutkimuksen aineiston perusteella *ka* ei osallistu puheensuunnitteluun vuoron ytimessä, mutta muissa tutkimuksissa tällaista käyttöä on havaittu (ks. Varis 1986: 73). Lisäksi *ka* toimii itsenäisenä dialogipartikkelina yhdessä *niin*-partikkelin kanssa, jolloin ne muodostavat yksin koko vuoron.

Tutkimuksessani käytin aineistona Alpo Räisäsen toimittamaa *Kuhmon murrekirjaa*, joka koostuu Räisäsen nauhoittamista ja litteroimista murrehaastatteluista. Vaikka keskusteluanalyysissa tutkitaan institutionaalista keskustelua (ks. esim. Peräkylä 1997: 177–179), olisi aiheen kannalta edullista saada aineistoksi arkikeskustelua. Haastattelutilanne saattaa esimerkiksi vääristää selittävien lauseiden yleisyyttä, sillä murrehaastatteluissa haastateltavat kuvailevat vanhaa elämäntapaa (ks. Karhu 1995: 93) ja joutuvat siksi luonnollisesti selittämään ja kuvailemaan paljon. Aineisto saattaa myös rajoittaa tiettyjen merkityksien esiintymistä: esimerkiksi käskyjä ei aineistossa esiinny kuin yksi. Tulokset ovat laadullisesti samansuuntaisia asiasta aiemmin kirjoitetun tiedon kanssa, mutta aineisto saattaa vääristää tiettyjen käyttökontekstien määrää verrattuna

arkikeskusteluun (ks. SMS 1997 s.v. *ka*; Kuiri 1984: 177–179; Varis 1986).

Jatkotutkimuksessa pitää kiinnittää siis huomiota aineiston valintaan: siihen pitäisi pyrkiä saamaan mahdollisimman arkisia keskustelutilanteita. Tämä voi olla vaikeaa, koska murretta tutkittaessa täytyy kuitenkin löytää sitä puhuvia informantteja, joten mikä tahansa puhelinkeskustelu ei välttämättä käy aineistoksi. Aineistonkeruuta suunniteltaessa olisikin hyvä tutustua *Aluemurteiden näkökulma suomen syntaksiin* -tutkimushankkeen aineistonkeruutapoihin ja pohtia, miten niitä voisi soveltaa mahdollisimman arkisen keskustelun keräämiseen. Kyseisessä tutkimushankkeessa on kerätty neljänlaista aineistoa: haastatteluja, institutionaalisia tilanteita, muita keskusteluja sekä tehtäviä. Tehtävien avulla pyritään saamaan informantit tuottamaan esimerkiksi intention ilmauksia ja tarkistuskysymyksiä. (Karttunen & Rouhikoski 2010: 428–429.) Jatkotutkimuksessa voisi myös käsitellä muitakin murteita kuin Kuhmon murretta, sillä piirrettä esiintyy SMS:n (1997 s.v. *ka*) mukaan ainakin Pohjanmaan, Karjalan, Keski-Suomen ja Kainuun murrealueilla.

Tutkimukseni metodia voidaan soveltaa ja hyödyntää muihinkin murteiden partikkeleita tai puheen syntaksia käsitteleviin tutkimuksiin. Tuloksia voidaan käyttää pohjana *ka*-partikkelia koskevan tutkimuksen tekemisessä, sillä aihe on edelleen vähän tutkittu. Tutkimukseni tulokset tuovat uutta ja merkittävää tietoa myös fennistiikkaan ylipäänsä, sillä murteiden syntaksia on toistaiseksi tutkittu melko vähän. Aion itse jatkaa tämän aiheen tutkimista omassa pro gradu -työssäni.

LÄHTEET JA LYHENTEET

- ASIKAINEN TIINA 2002: ”Anteeksi, minä olen nyt ihan pihalla.” *Ymmärtämisiongelmiä ilmaiseminen suomen oppijoiden ja syntyperäisten suomalaisten välisissä ryhmäkeskusteluissa*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kielen laitos.
- GANANDER, CHRISTFRID – NUUTINEN, LIISA 1997: *Nytt finskt lexicon*. SKST 676. KKTJ 95. Helsinki.
- HAKULINEN, AULI 1997a: Johdanto. – Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 13–17. Tampere: Vastapaino.
- 1997b: Vuorottelujäsennys. – Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 32–55. Tampere: Vastapaino.
- HAKULINEN, AULI & SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1992: Finnish *kato*: from verb to particle. – *Journal of Pragmatics* 18. 527–549.
- HERITAGE, JOHN 1996: *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- 2012: Epistemics in action. Action formation and territories of knowledge. – *Research on Language and Social Interaction* 45/1 s. 1–29.
- JAAKKOLA, AURA 2015: *Suomen kliittisten sävyartikkelien funktiot ja niiden välityminen englanniksi käännettyssä kaunokirjallisuudessa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- KARHU, ANNA 1995: Murrehaastattelu vuorovaikutustilanteena. – Marjatta Palander (toim.) *Murteiden matkassa* s. 92–109. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- Karjalan kielen sanakirja* 1968–2005. Lexica Societatis Fennougricae XVI 1–6. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura ja Kotimaisten kielten keskus.
- KARTTUNEN, MIIA – ROUHIKOSKI, ANU 2010: Kentällä kokeillen: murresyntaxin tutkijat uusia aineistoja kokoamassa. – *Virittäjä* 3/2010 s. 426–432.
- Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 166. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone 2012. <http://mot.kielikone.fi/mot/OUYO/netmot.exe> (3.12.2015)
- KKTJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKST 405.

Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2. Helsinki.

- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. SKST 1036. Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 1982: Nykypuhesuomen alueellista taustaa. – *Virittäjä* 3/1982 s. 277–294.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatutkimus Tampereen puhekielestä*. Acta Universitatis Tamperensis 1605.
- MÄÄTTÄ, SIRPA 1995: *Et kyl se vähä kamalaks on tullu tämä maailma: pyhärantalaisvanhusten intensiteettiadverbien ja puhepartikkeleiden käyttöä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kielen laitos.
- PAJUNEN, ANNELI – PALOMÄKI, ULLA 1984: *Tilastotietoja suomen kielen rakenteesta I = Frequency analysis of spoken and written discourse in Finnish*. KKTJ 30. Helsinki.
- PALANDER, MARJATTA 2000: Puhekielen tutkimuksen uudet haasteet. – *Virittäjä* 3/2000 s. 436–441.
- PERÄKYLÄ, ANSSI 1997: Institutionaalinen keskustelu. – Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 177–203. Tampere: Vastapaino.
- RAEVAARA, LIISA 1997: Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- RAEVAARA, LIISA – SORJONEN, MARJA-LEENA 2001: Lääkärin kysymykset ja potilaan vastaukset. – Kari Eskola, Anssi Peräkylä & Marja-Leena Sorjonen (toim.) *Keskustelu lääkärin vastaanotolla* s. 49–70. Jyväskylä: Vastapaino.
- RÄISÄNEN, ALPO 1986: *Suomussalmen murrekirja*. SKST 434. Kotiseudun murrekirjoja 5. Helsinki.
- 1993: *Kuhmon murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 12. SKST 581. Helsinki.
- 2001: *Oulujärven ympäristön murrekirja*. SKST 809. Kotiseudun murrekirjoja 16. Lönnrot-instituutin julkaisuja 1. Helsinki.
- SKS(T) = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (toimituksia)
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*
- SOIKKELI, KATJA 2013: *Elotonviitteinen ja partikkelistunut hän-sana ja sen käyttö 1960-luvun murrehaastattelussa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto,

suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.

SORJONEN, MARJA-LEENA 1997: Korjausjäsenitys. – Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 111–137. Tampere: Vastapaino.

———1999: Dialogipartikkelien tehtävistä. – *Virittäjä* 2/1999 s. 170–194.

TAINIO, LIISA 1997: Preferenssijäsenitys. – Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 93–110. Tampere: Vastapaino.

VARIS, SEIJA 1986: *Syntaktisesti ja semanttisesti merkityksettömien pikkusanojen funktioista murrekielisessä kerronnassa*. Suomen kielen syventävien opintojen tutkimus. Joensuun yliopisto.

VILPPULA, MATTI 1997: *Suomen murteiden sanakirja. 5. osa, ja-kakuttaa*. KKTJ 36. Helsinki.

VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2008: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS. <http://scripta.kotus.fi/visk> (5.10.2015).